

ПОВСЯКДЕННІ УМОВИ ЖИТТЯ ТА ПРАЦІ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ ЧЕРНІГІВЩИНИ У 20-Х рр. ХХ ст.

Повсякденна сфера життя суспільства в цілому та його окремих груп як об'єкт історичного дослідження в радянській історіографії була зовсім відсутня і лише в останнє десятиліття знаходить своїх дослідників у зарубіжній¹, в тому числі російській², і також пострадянській українській науці³. З'явилися спеціальні розвідки з історії повсякдення різних соціальних верств, зокрема й інтелігенції⁴.

Науково-педагогічна інтелігенція, яка здобула освіту й досвід у дореволюційний час, в українському суспільстві традиційно вирізнялася своїм становищем монопольного власника інтелектуальних знань, мала незаперечний авторитет як висококваліфікована, професійно затребувана верства. Прихід більшовиків до влади радикально змінив її статус у суспільстві, морально-психологічне і матеріально-побутове становище. Крім наслідків світової та громадянської війн, інтелігенція потерпала від класової політики нового режиму, вістря якої було спрямоване проти неї як «буржуазної» верстви, що не продукує матеріальних благ і є «ворогом» трудящого народу. Запроваджена реформа вищої освіти мала ліквідувати не тільки автономію університетів, а й шент знищити традиції вільнодумства, самостійності, демократії. В особливо скрутному і принизливому становищі опинилася гуманітарна інтелігенція невеликих міст: дистанційована від центру, не задіяна в магістральних планах «соціалістичного будівництва», опинилася на руйновищі «старого світу» з відповідними йому нормами, правилами і традиціями, втративши соціальну захищеність не тільки у вигляді належної пенсії, а й людської поваги та вдячності, нормального опікування і постачання. Через відсутність «класово свідомої» інтелігенції на початковому етапі радянського будівництва влада пішла на вимушений компроміс зі старими інтелектуальними силами, маючи на меті, з одного боку, використати їхній потенціал у своїх інтересах і, з іншого, їх приборкання чи навіть перевиховання. «Виховні» зусилля репресивно-ідеологічної машини були спрямовані на те, щоб примусити кращих представників української інтелігенції відмовитися від політичних переконань та методологічних позицій і перейти на марксистсько-ленінську платформу. Тиск на українську інтелігенцію мав на меті зламати її морально, змінити духовну сутність, репресивними засобами включити в єдиний ідеологічний механізм, а у випадку найменшої нелояльності - знищити фізично⁵.

Свідчення документів, що збереглися в Центральному державному архіві вищих органів влади і управління України (ЦДАВО України), не залишають дослідникам жодних ілюзій щодо реалізації політики сприяння вченим і митцям, проголошеної декретами РНК УСРР «Про поліпшення стану учених спеціалістів і заслужених працівників науки та мистецтва» (від 31 серпня 1920 р.) та «Про покращення побуту наукових працівників» (від 30 серпня 1921 р.). Особливо промовисті відомості маємо в фонді 331 - «Уповноваженого Комісії сприяння вченим РНК СРСР при РНК УРСР». Тут збереглися оригінальні документи й матеріали не тільки про науковий доробок учених, а й про їх настрій, почування, вражаюче злидений рівень життя і принизливі умови праці інтелігенції у 20-х рр. У річних, кварталних, місячних звітах Всеукраїнського комітету сприяння вченим (ВУКСУ) та його відділень чи уповноважених відклалися дані про забезпечення вчених продуктовими пайками, одягом, взуттям, грошовими видатками, про їх оздоровлення, отримання ними медичної допомоги, про збереження чи надання помешкань для житла і праці, про виплату пенсій та інші соціальні гарантії тощо.

На Чернігівщині під опіку потрапляли працівники розумової праці самого губерньського центру - Чернігова - і Ніжина; вони мали право на адресну допомогу від ВУКСУ в разі, якщо вчасно подали заяву на реєстрацію з відповідною анкетною, переліком наукових праць і характеристикою нинішньої діяльності (після 1918 р.).

На початок 1922 р. ВУКСУ зареєстрував по Чернігову 39 осіб і по Ніжину - 34 особи,

що мали право на академпайок⁶. Норма пайка у січні 1922 р. складалася з таких продуктів: 37,5 ф. хліба, 12 ф. круп, 6 ф. гороху, 5 ф. пшеничного борошна, 2 ф. цукру, 2 ф. масла, 15 ф. м'яса, 5 коробок сірників, 2 ф. мила, 2 ф. солі, 3/4 ф. тютюну, 1/2 ф. чаю⁷. Але у березні його склад став іншим: 33 ф. зерно-хліба, 15,5 ф. пшона, 15 ф. м'яса, 2 ф. жирів, 2 ф. солі⁸. У листі ректора Ніжинського інституту народної освіти (далі -НІНО) П.В. Тихомирова до ВУКСУ від 23 квітня 1922 р. повідомлялося: «На Ніжинській науково-дослідній кафедрі працює 10 осіб. Всі ці особи та їх родини в однаковій мірі відчують гостру потребу у предметах харчування, а також одягу. До цього часу розподіл допомоги, що надавалась іншим науковим установам, до Ніжина через віддаленість його від органів центрального й губернського управління не доходила або здійснювалась з великим запізненням, так що багато хто з наукових працівників вимушений був для свого прохарчування продавати свою необхідну домашню обстановку і навіть книги, не кажучи вже про предмети комфорту»⁹.

Ректор вказував, що, окрім співробітників НДК, в ІНО працювали на той час 28 кваліфікованих викладачів та 6 молодих учених. Загалом допомоги потребували 44 особи¹⁰. Серед тих, хто перебував у катастрофічній нужді, - сам ректор П.В. Тихомиров, відомий філософ, автор понад 50 наукових праць, який свого часу викладав у Московській духовній семінарії, мав приват-доцентуру в МДУ, а з 1882 р. незмінно працював у Ніжині. Його колеги професори І.І. Семенов (класична філологія), В.І. Резанов (російська література), О.С. Грузинський (давньоруська писемність і палеографія), І.Г. Турцевич (антична література), Г.А. Максимович (російська історія), М.М. Бережков (російська історія й історіографія), В.Г. Ляскоронський (українська історія і археологія), О.І. Покровський (давньогрецька історія), В.А. Заболотний (російська словесність і мова) та ін., що присвятили вищій освіті краю не один десяток дореволюційних років, опинилися на межі виживання, були принижені.

У наступному листі-зверненні до ВУКСУ від 5 липня 1922 р. за підписом ректора і політкомісара НІНО йшлося про те, що академпайок так і не видано за лютий, натомість у березневі видачі ця заборгованість не була включена, навпаки пайки скоротилися за обсягом і видом продуктів - зовсім відсутні чай (чи кава), цукор, тютюн, сірники, мило, пшеничне борошно, видача м'яса зменшена до 33,5%, круп - до 50%, гороху - на 100%¹¹. На свій запит почули цинічну (хоч, може, й правдиву) відповідь наркома продовольства: по-перше, ніякої заборгованості за минулі місяці НКП покривати не буде: «прожили ви, з голоду не померли (!) і вважайте цю справу завершеною»; по-друге, жодних зобов'язань на майбутнє на себе не бере: «чого у нас немає, того не дамо і не будемо давати, не купувати ж нам для вас (!). Нехай наркомат освіти, якщо він у цьому зацікавлений, знаходить способи задовольнити вас»¹². За таких умов викладачі змушені були створити касу взаємодопомоги, робити борги у інших городян. «Останнє, - пишеться в листі, - особливо принизливе й обтяжливе, бо повертати нічим. Восени впродовж чотирьох місяців ми зовсім нічого не отримували, а тепер маємо нерегулярно лише 30% платні»¹³. Уповноважений ВУКСУ у Чернігові у своїх звітах підтверджував, що працівникам НІНО за березень, квітень і травень 1922 р. не додано щомісяця по кожному академпайку пшеничного борошна - по 2 ф., м'яса - по 5 ф., мила - по 2 ф., тютюну - по 3/4 ф., чаю/кави - по 1/2 ф., цукру - по 2 ф., круп - по 6 ф.¹⁴ Такою ж була справа і з забезпеченням викладачів ЧІНО.

Відшукати дані, що справедливість взяла гору, нам не вдалося. Так само сутужно складалися справи із зобов'язанням забезпечити паливом. За розпорядженням центру на опалювальний сезон 1921-1922 р. на кожного вченого спеціаліста, що отримував академічний пайок, мало видаватися по 200 пуд. дров і 1/2 пуд. гасу щомісяця. Але дров у Ніжині не заготовили і не видавали ні разу, про гас для науковців згадали тільки у квітні 1922 р. Як йдеться у доповідній записці секретаря секції наукових робітників (СНР) Ніжина голові Чернігівського губвиконкому Пахомову від 1 червня 1922 р., «при видачі гасу у квітні-травні з науковців зажадали сплати акцизного збору за 45 пуд. Оскільки особи, що отримують академпайок, служать у різних установах і фонду, з якого вони могли б сплатити акциз, не мають, то збір 27 000 000 крб. потребував часу. Після збору цієї суми та її сплати Губнафта висунула вимогу у зв'язку з новими розцінками доплатити ще 112 860 000 крб. За таких обставин від гасу довелось геть відмовитися»¹⁵.

Якщо у великих промислових центрах і в губерніях, що були офіційно визнані потерпілими від голоду 1921-1922 рр., інтелігенція здобувала хоч якусь поміч з Праги, Відня чи від організацій Міжнародного Червоного Хреста, фонду Нансена, американських товариств «АРА» і «Джойнт» тощо, то Ніжинському інституту не перепадало нічого. Ректорові знову доводилося просити: «по-перше, асигнувати 200-300 крб. на видачу одноразових допомог викладачам у екстрених випадках; по-друге, затвердити додаткове академічне забезпечення (т.зв. «золотий додаток»); по-третє, надати місця для відпочинку й покращення здоров'я у будинках відпочинку; по-четверте, видати мануфактуру (за поміркованими цінами); по-п'яте, видати декілька нансенівських посилок»¹⁶.

Ситуація морального приниження посилювалась тим, що, за перевіреними даними, в Росії у цей час забезпечення працівників вищої школи було поставлене краще. За таких обставин намітився відтік кадрів і ставав все помітнішою тенденцією¹⁷. В Україні справді зволікали з додатковим академзабезпеченням. Так, літератор з Чернігова Й.Г. Дроздов у травні 1923 р. писав у листі до ВУКСУ: «З номера «Известий ВЦИК» від 13 лютого 1923 р. довідався, що в Росії в нинішній час академзабезпечення крім продовольства включає і грошові допомоги у розмірі від 180 до 900 млн. крб. залежно від категорії й заслуг. Воно є додатковим, крім службового академпайка. У нас про додаткову академічну підтримку й не йдеться».¹⁸ Лише під кінець року стан справ трохи став покращуватися: з 1 жовтня 1922 р. по 1 березня 1923 р. на викладачів та науковців НІНО було видано для забезпечення академічного пайкування близько 200 пуд. борошна, 13,5 пуд. сала, 99 пуд. м'яса, 5 пуд. масла, 40 пуд. пшона, 12 пуд. квасолі і виділено 8 368 крб. 50 коп. на додаткове академічне забезпечення¹⁹.

Право на додаткове академзабезпечення отримували лише працюючі спеціалісти вищих категорій при наявності «корисних» праць (V-I категорії), тоді як початкуючі науковці (0 категорія) опинялися поза підтримкою. Вони не мали значного науково-педагогічного стажу, натомість продовжували працювати у вищій школі. За рішеннями експертної кваліфікаційної комісії (квітень - червень 1923 р.) в Ніжині 2 спеціалістів були визнані по III категорії, 5 - по II, 2 - по I, 12 - по 0; у Чернігові - 3 по II категорії, 8 - по I, 25 - по 0²⁰. Ректор Чернігівського ІНО у серпні 1923 р. звертався до ВУКСУ з проханням дозволити використовувати надіслані в розпорядження СНР 42 червінці в разі екстрених потреб і особам 0 категорії: «Я особисто про надання такої можливості дуже клопотав би, тим більше, що серед зарахованих до 0 категорії є особи, поза сумнівом, більш корисні для радянської влади в справі будівництва народної освіти, ніж окремі особи з I і II категорії»²¹.

Формальний розгляд поданих на експертну комісію документів часто призводив до образливих призначень і понижень заслужених вчених. У доповідній записці до ВУКСУ від 2 вересня 1923 р. знаний у Ніжині професор І.Г. Турцевич писав: «У нинішній час наукова комісія НКО України деградувала мене як ученого, оскільки я опинився в одній категорії з моїм колишнім учнем, що значно молодший за мене і не був не тільки заслуженим ординарним професором, але й професором взагалі. Це для мене образливо й у матеріальному відношенні відчутно, та і для справи може бути шкідливим. Бюро ННДК зі свого боку звернулось до Наукового комітету з клопотанням про покращення мого становища. Мені якось незручно і навіть соромно після 40-річної наукової і викладацької діяльності складати автобіографію, доводячи, що я щось зробив для своїх колишніх учнів і слухачів та для науки; якби знайшлися якісь недоліки в моєму науковому формулярі, то я сподівався, що будуть дивитися не на формальний бік, а на сутність справи. Я впевнений, що оцінка мене як ученого, дана мені багатьма російськими і кількома іноземними вченими, не співпала би з оцінкою комісії Наукового комітету. Призначення мені «золотої прибавки» у тому розмірі, що і більшості колег-професорів, було б, вважаю, цілком справедливим ще й тому, що я давно вислужив пенсію, але тепер її не отримую. ...Після 30 років служби я придбав собі дерев'яний будиночок з флігелем, але внаслідок війни і революції це моє домоволодіння стало для мене джерелом багатьох стомлюючих клопотів і великих неприємностей. Восени 1919 р. я був підданий реквізиції, точніше пограбуванню, від якого до цього часу не можу оговтатися: не маю поки що можливості придбати достатньо білизни, верхнього одягу й взуття. З того ж часу кращу частину будинку займають - майже задарма - громадянки Грінфельд, мати і сестра секретаря місцевого комунгоспу»²². У Ніжині за квітень і травень 1923 р. отримали

додаткові грошові виплати професори В.І. Резанов (по IV кат. - 2500 крб.), І.І. Семенов, О.С. Грузинський, О.І. Покровський, Г.А. Максимович, М.М. Бережков (по III кат. - по 1640 крб.), І.Г. Турцевич, А.Н. Кирилов (по II кат. - по 965 крб.), І.В. Добіаш, В.Г. Малеванський, Є.Д. Замислова, П.А. Бельський, О.О. Карпеко, В.А. Заболотний, С.М. Ніконов, В.В. Кукаркін (по I кат. - по 660 крб.)²³. Членам Чернігівської СНР зовсім не надійшло додаткове академічне забезпечення за останній квартал 1924 р. На запит СНР з Харкова відповідали, що зволікання зумовлене тим, що у них немає науковців вище II категорії²⁴. Станом на 1 січня 1926 р. у Чернігівській СНР нараховувалось 38 членів: у ІНО - 20 осіб, у землевпорядному технікумі - 5, в окружному архіві - 2, у державному музеї - 5, у агротехнікумі - 10²⁵.

Видатки по додатковому академзабезпеченню суворо контролювалися, людина втрачала цю форму допомоги, коли припиняла активну діяльність, виходила на пенсію або не поновила документів. Так, з протоколу засідання Ніжинської СНР від 27 грудня 1924 р. довідуємось про клопотання у відновленні додаткового академзабезпечення В.І. Резанову (по IV кат.), О.І. Покровському, І.Г. Турцевичу, М.М. Бережкову, О.С. Грузинському (по III кат.)²⁶. Наприкінці 1926 р. становище М.М. Бережкова та І.Г. Турцевича знову погіршилось, оскільки вони подали у відставку, тому жалування не отримували, а пенсію їм ще не встановили²⁷. Так само Чернігівська СНР у березні 1925 р. клопоталася про додаткову підтримку для В.А. Шугаєвського, Б.В. Фурсенка (по II кат.), П.Г. Баран-Бутовича, С.Г. Баран-Бутовича, М.Г. Баран-Бутовича, М.В. Колеснікова, Понизовського, О.О. Поська, І.П. Львова, В.Д. Щеглова, П.І. Смолічева, О.П. Васютинського, І.О. Григоровича, Б.М. Шевельова (по I кат.), І.В. Лисицина, П.І. Рашевського (по 0 кат.)²⁸. У першому кварталі 1927 р. поза додатковими академвиплатами опинилися, не переоформивши документи, П.І. Смолічев, Б.М. Шевельов, О.О. Поська та ін.²⁹

Піклування про людей лише на підставі відповідних паперів, а не реалій життя ставало нормою. Траплялось, що навіть виконавці вищого ешелону не були забезпечені необхідним у разі потреби. Так сталося з новопризначеним у липні 1924 р. на посаду ректора Ніжинського ІНО М.Г. Куїсом. Він був перекинутий з партійної роботи (завідувач агітаційно-пропагандистського відділу Кременчуцької округи) на освітняську ниву з веління партійних органів. Через надмірну завантаженість посадовими обов'язками і громадськими дорученнями, читання курсів політекономії, основ марксизму М.Г. Куїс вчасно не зареєструвався у ВУКСУ і не зміг отримати путівки на лікування, коли виникла гостра потреба, поки не написав відповідної заяви про членство.³⁰ «Паперова пильність» була понад усе, часом система занедбувала навіть вірних своїх служак. Наприклад, Б.М. Шевельов, що змушений був покинути посаду декана факультету соцвиховання Ніжинського ІНО у 1926 р. через тяжку хворобу, вичунавши влітку 1927 р., навіть весною 1928 р. не знайшов відповідної роботи³¹.

Клопітною була і справа призначення або збереження пенсій «старій» професурі. Ніжинська СНР спеціально тричі ставила перед ВУКСУ питання про персональну пенсію професору М.М. Бережкову. В анкеті 1921 р. вчений повідомляв, що на посаді професора російської історії працював у Ніжині 22 роки, у 1904 р. вийшов на пенсію, але з 1919 р. поновив діяльність в інституті вже бібліотекарем і позаштатним професором³². З кінця 1921 р. очолив секцію російської та української історії Науково-дослідної кафедри історії культури та мови. Його колеги у березні 1925 р. наполягали на встановленні йому пенсії у розмірі 75 крб.³³. До витягу-клопотання була додана нова анкета науковця, в якій він, крім послужного списку й переліку наукових праць, подавав висновок лікарської експертної комісії міської поліклініки з власним коментарем: «...стосовно працездатності визначено вищий ступінь інвалідності. Мене особливо непокоїть хвороба очей: лікар-окуліст рекомендує мені якомога менше читати, а ввечері зовсім заборонено читати»³⁴. І далі скромна, типово інтелігентська приписка: «власної сім'ї не мав. ...на прожиток собі і тій особі, що візьметься прислужитися мені при подальшому ослабленні сил, потребу пенсії від держави. Прошу товаришів наукових співробітників сприяти мені у справі отримання її»³⁵.

Питання про організацію санаторної допомоги науковим працівникам було одним з важливих у діяльності ВУКСУ. Українській інтелігенції місця на відпочинок чи лікування надавалися спеціальною комісією на підставі особистих заяв і висновків лікарських комісій. У Києві, Харкові, Одесі, Катеринославі науковці мали спеціально

створені будинки відпочинку, провінційні ж осередки могли отримати путівки на відпочинок у Криму і на Кавказі своїм членам згідно з квотами центральних органів. Рознарядки належало суворо дотримуватись, нерідко пропозиції були невчасними (під час навчального процесу в ІНО) чи не могли бути прийняті через відсутність необхідних коштів для оплати путівки (навіть за пільгами) або на квитки. Так, професору І.В. Резанову було надано місце в Кисловодську на 35 днів з 5 жовтня 1926 р., вартість путівки 80 крб., йому було видано 50 крб. у вигляді разової допомоги³⁶. Спеціальні скидки для пільгового проїзду до кримських курортів отримали влітку 1926 р. професори Є.А. Рихлік, М.К. Волинський, М.Г. Куїс³⁷. За 1926 р. на Гурзуфському курорті відпочили 12 вчених з Чернігівщини, натомість заявок було подано 38³⁸.

ВУКСУ належало опікуватись й організацією наукової праці вчених: виділяти кошти на друкування праць, передплачувати спеціальну науково-фахову літературу, в тому числі зарубіжну, організовувати і оплачувати стажування, відрядження, участь у конференціях тощо. У звітних документах по Чернігівській і Ніжинській СНР за 1924-1927 рр. не вдалося знайти свідчення ні про друкування державним коштом підготовлених праць, ні про отримання необхідної літератури (4 заявки бібліотекаря НІНО М.М. Бережкова залишилися без відповіді), на наукові відрядження від 30 до 60 крб. було видано С.І. Гаєвському, В.О.Скитському, П.К.Федоренку у Чернігові, О.І.Покровському, А.М.Кирилову - у Ніжині³⁹. Заява професора НІНО Є.Ф. Рихліка про необхідність відрядження до Ленінграда, щоб попрацювати у публічній бібліотеці для завершення дослідження по темі «Українські мотиви в польській літературі», бюро ВУКСУ була залишена «до з'ясування фінансових можливостей на 1928 р.»⁴⁰.

Документи у фонді 331 ЦДАВО України засвідчують, що ВУКСУ та його місцеві відділення (з листопада 1923 р. - СНР при «Робос») справді докладали зусиль, щоб підтримати вчених, педагогів і працівників культури. Але наскрізною ідеєю реалізації будь-яких заходів підтримки інтелігенції було забезпечення контролю над її діяльністю, спрямування її по шляху радянзації, кінцевого упокорення і перевиховання «старої» інтелігенції.

Джерела та література:

1. Фицпатрик Ш. Повседневный сталинизм. Социальная история Советской России в 30-е годы: город / Пер. с англ. - М., 2001; її ж: Сталинские крестьяне. Социальная история Советской России в 30-е годы: село / Пер. с англ. - М., 2001; David L.Hoffman. Stalinist Values: The Cultural Norms of Soviet Modernity (1917-1941), Ithaca and London, 2003, 247p.; Sarah Davies. Popular Opinion in Stalin's Russia: Terror, propaganda and dissent, 1934-1941, Cambridge, 1997.
2. Российская повседневность 1921-1941. Новые подходы. - С-Пб., 1995; Горинев М.М. Проблемы социальной истории и повседневность «страны героев» // Исторические исследования в России: тенденции последних лет. - М., 1996. - С.268-273; Лебина Н.Б. Повседневная жизнь советского города: 1920-1930 годы. - С-Пб., 1999; Осокина Е. А. Иерархия потребления. О жизни людей в условиях сталинского снабжения. 1928-1935. - М., 1993; Андреевский Г.В. Повседневная жизнь Москвы в сталинскую эпоху. 1920-1930-е гг. - М., 2003; Антипина В.А. Повседневная жизнь советских писателей в 1930-1950-е гг. - М., 2005 та ін.
3. Куденко Я.Н. Повседневность как реалия культурной действительности: Дис. ... канд. филос. наук. - Х., 1998; Удод О.А. Про історію повсякденності // Бористен. - 2000. - № 4; Його ж. Історія повсякденності як методологічна проблема // Доба. - Черкаси, 2002. - № 3. - С.6-15.
4. Коляструк О.А. До характеристики повсякденного життя інтелігенції Кам'янець-Подільського у середині 20-х рр. ХХ ст. // Освіта, наука і культура на Поділлі. Зб. наук. пр. - Кам'янець-Подільський, 2006. - Т.7. - С. 255-261; її ж. Побутування подільської інтелігенції в умовах голоду 1920-х рр. // Політичні репресії та голодомори на Вінниччині в ХХ ст. у контексті національної пам'яті: Матер. обл. наук.-практ. конф., 24 лист. 2005 р. - Вінниця, 2006. - С.12-127; її ж. До характеристики становища одеської інтелігенції у 20-і рр. ХХ ст. // Інтелігенція і влада. - Одеса, 2006. - Вип.8; її ж. Матеріальне становище науково-педагогічної інтелігенції Києва у першій половині 20-х рр. ХХ ст. // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика. - Зб. ст. - К., 2006. - Вип.10; її ж. Повсякденне життя провінційного інтелігента у 20-рр. ХХ ст. (за щоденниками професора М.М. Бережкова) // Література та культура Полісся. - Ніжин, 2006. - Вип.34.
5. Дровозюк С.І. Більшовицькі технології «перевиховання» української інтелігенції у 20-30-х рр. ХХ ст.// Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. - Серія: Історія. - Вінниця, 2006. - Вип.11. - С.190.
6. ЦДАВО України. - Ф.331. - Оп. 1. - Спр. 39. - Арк. 15, Спр. 51. - Арк. 2.

7. ЦДАВО України. - Ф.331. - Оп. 1. - Спр. 51. - Арк. 10.
 8. Там само. - Арк. 11.
 9. Там само. - Арк. 2.
 10. Там само. - Арк. 2-3.
 11. Там само. - Арк. 13.
 12. Там само. - Арк. 13 зв.
 13. Там само.
 14. Там само. - Арк. 15, 15 зв.
 15. Там само. - Арк. 16-17.
 16. Там само. - Арк. 74-74 зв.
 17. Там само. - Арк. 14.
 18. Там само. - Спр. 39. - Спр. 13.
 19. Там само. - Арк. 35-36, 37.
 20. Там само. - Спр. 42. - Арк. 41-85.
 21. Там само. - Спр. 39. - Арк. 9.
 22. Там само. - Арк. 24-24 зв.
 23. Там само. - Арк. 28.
 24. Там само. - Спр. 161. - Арк. 6.
 25. Там само. - Спр. 191. - Арк. 4, 22.
 26. Там само. - Спр. 161. - Арк. 25.
 27. Там само. - Спр. 322. - Арк. 8.
 28. Там само. - Спр. 161. - Арк. 7.
 29. Там само. - Спр. 322. - Арк. 9-9 зв.
 30. Там само. - Спр. 152. - Арк. 4.
 31. Там само. - Спр. 298. - Арк. 62.
 32. Там само. - Спр. 51. - Арк. 45-46.
 33. Там само. - Спр. 152. - Арк. 8.
 34. Там само. - Арк. 16 ЦДАВО України. - Ф.331. - Оп. 1. - Спр. 273. - Арк. 5.
 34. ЦДАВО України. - Ф.331. - Оп. 1. -
 35. Там само. - Арк. 16 зв.
 36. Там само. - Спр. 273. - Арк. 4.
 37. Там само. - Арк. 5.
 38. Там само. - Спр. 175. - Арк. 100.
 39. Там само. - Спр. 83. - Арк. 29, Спр. 321. - Арк. 168, 187.
 40. Там само. - Спр. 298. - Арк. 35.
-

Віктор Дудко

«РАННІЙ» ОЛЕКСАНДР ТИЩИНСЬКИЙ: СТОРІНКИ ЖИТТЯ І ТВОРЧОСТІ

Дотепер найдокладнішою характеристикою життя і творчої діяльності авторитетного чернігівського громадського діяча другої половини XIX ст. Олександра Тищинського (1835-1896) залишається написана невдовзі після його смерті стаття Б. Грінченка¹. Відтоді до наукового вжитку запроваджено чимало конкретного матеріалу до теми, який однак поки що не зібрано і не осмислено в цілісності, хоча потрібність відповідного дослідження не підлягає сумніву. Пропонована розвідка має на меті вирішення локальнішого завдання - висвітлення ранніх сторінок біографії і творчості Тищинського зі спеціальним зосередженням на його співпраці з українськими періодичними виданнями.

Тищинський, який народився в Голубичах Городнянського повіту у небагатій дворянській родині, за слушним зауваженням його біографа, по суті, був типовим різночинцем². У 1856 р. він вибув із шостого класу Чернігівської губернської гімназії і вирушив до Харкова, де після невдалої спроби вступити до університету почав навчатися у ветеринарному училищі. У серпні 1857 р. став студентом медичного факультету Харківського університету. Тищинський, який наймав квартиру разом з П. Завадським і П. Єфименком, згодом свідчив: «В разговорі с ними заметил желание образовать общество для распространения либеральных идей к достижению в России